

PROF.DR. MEHMET KALPAKLI*

11. BÖLÜM

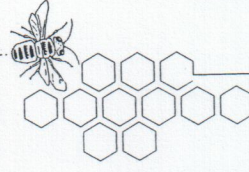
OSMANLI EDEBİYATININ
LEZZETLİ KELİMELER
SOFRASINDA BAL

299

Bugün, Osmanlı toplum hayatıyla ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Oysa, tarihsel açıdan önemli saydığımız olaylarla ilgili (savaşlar, zaferler, kargaşalar, tahta çıkmalar, vs.) bilgiler veren metinler ve devlet yönetimiyle ilgili kayıtlar (vergi kayıtları, atamalar, aziller, satın almalar, emirler, vs.) arşivlerimizi, eski eser kütüphanelerimizi doldurmaktadır. Osmanlılar'ın da bir zamanlar yaşamış (gerçekten yaşamış) acıkmış, yemek yemiş, uyumuş, uyanmış, hastalanmış, iyileşmiş insanlar olduğu gerçeği zihnimizde fazla yer tutmaz. Onlar, bizler için adeta tiyatro oyuncuları gibidirler, rollerini tamamlamış ve tarih sahnesinden çekilmişlerdir.

Osmanlı'nın yaşayışıyla, günlük hayatıyla ilgili mevcut kurgularımız çoğu kez arşiv belgelerinin kuru, tatsız ve yönetim söylemine dayanan metinlerinin diline hapsolurlar. Bu özellikleriyle de, sanki gerçek hayattan uzak, adeta yaşanmamış bir hayatı kurgularlar geçmişle ilgili... Oysa, tarih bir sürekliliktir. Bugün yaşadığımız hayatı bilerek veya bilmeyerek geçmişimizin üzerine bina ederiz. Bugünün insanları olarak bizler, geçmişin bütün hayat tecrübelerini ister istemez devam ettirmekteyiz. Buna karşın, tarihte yaşayan insanların duyguları, arzuları, hırsları, zevkleri, kırgınlıkları olduğunu unutarak onları tarihsel cansız oyunculara dönüştürme alışkanlığımızdan bir türlü kurtulamayız. Bugünün insanı olarak bizlerin, geçmişle gelecek arasında bir geçiş noktası olduğunu hiç düşünmeyiz.

Osmanlı'nın toplumsal hayatına, gündelik hayatına, yaşam kültürüne dair bir şeyler anlamaya ve anlatmaya kalktığımızda bütün bu ön kabuller zihnimizi esir alır. Bu esareten kurtulmanın en kolay yolu arşiv belgelerinin biraz dışına çıkmak ve insanların günlük hayatında yer bulan, anlatacaklarını günlük hayattan örneklerle anlatan edebiyat metinlerin dünyasına girmektir.

Osmanlı metinlerinde “asel” ve “şehd” olarak da geçen bal ile ilgili anlatımlar inanılmayacak kadar çoktur. Osmanlı edebî metinlerinden Girit balının çok makbul olduğunu; Mevlevî dergâhlarında misafirlere bal ikram edildiğini; bal şerbetini, bal şarabını, bal helvasını, bal ile yapılan macunları ve ilaçları öğreniriz. Bal ile yapılan tatlıların ve çeşit çeşit helvaların isimlerine Osmanlı edebî metinlerinde sıkça rastlarız. Osmanlı edebî geleneği bal ile ilgili ifadelerle doludur: “Ballar balını buldum, kovanım yağma olsun.” diyen Yunus Emre’nin; “Balsız petekte arı mı eğlenir.” diyen Pir Sultan Abdal’ın; “Bal demekle bal bilinmez, lezzetini bilen bilir.” diyen Kaygusuz Abdal’ın; “Bal tutan elbette parmağın yalar.” diyen Seyrani’nin hemen yanında 16. yüzyıl şairlerinden Necati Bey:

Ey Necati yerde gökte bir belasız bal yok

Mah-ı tabana sehab u gence su’ban sarmaşır.

(Ey Necati, yerde gökte belasız bir bal yoktur. Parlak ayı bulut örter, hazineyi de ejderha)

Şahi ise:

Yürü pendî ko ey vaiz eğer bal ü bela ise

Ben ol şirin-lebi sordum belası olsun olmasın.

(Ey vaiz, bırak nasihat etmeyi artık! Bal ise de bela ise de ben o tatlı dudaklıyı soruyorum (öpüyorum) ... Belası olsa da olmasa da ...)

diyerek “bal belasız olmaz” deyişini aksettirirler şiirleriyle. Osmanlı harfleriyle “bal” ve “bela” (B-A-L ve B-L-A) aynı üç harfle yazılır. Yani bu hem bal hem bela birliktedir. İkili karşıtlık olarak acıyla tatlının, iyiyle kötünün, güzelle çirkinin, kolaylıkla zorluğun bir arada olması gibi.

16. yüzyılın eğitim görmemiş hatta okuma yazma bilmeyen şairlerinden Enveri:

Tatludur cennetde bal ırmağı gerçi olmaya

Sûre-i Kevser hakı la'l-i şeker-bârun gibi.

(Cennetteki bal ırmağı tatlıdır ama, Kevşer suresi hakkına, senin şeker gibi dudakların gibisi bulunmaz)

diyerek Kur'an-ı Kerim'de cenneti tasvir eden bir ayette geçen "süzme baldan ırmaklar" ifadesine gönderme yapmaktadır. Nitekim, Kur'an-ı Kerim'de ve çeşitli hadis-i şeriflerde balın faydalarından (şifalı olması) bahis vardır. Osmanlı şairleri de bu ayet ve hadislere gönderme yapan pek çok şiir yazmışlardır. Aynı'nin:

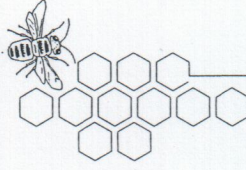
Lebinden dillere derman erer kim

Asel müminlerin oldu şifası.

(Dudaklarından gönüllere derman ulaşır, balın müminlere şifa olması gibi)

beyti gibi...

Atasözleri ve deyimler, bir kültürün asırlar içinde damıtılmış, öz hale gelmiş dünya görüşünü ifade eden en önemli dil unsurlarıdır. Türkçedeki bal konulu deyim ve atasözlerinin çokluğu da, bu besin maddesinin tarih boyunca hayatımızda tuttuğu yer hakkında bir bilgi vermektedir. Tarihsel süreç içinde geçmişten bugüne gelen ve hâlâ kullanmaya devam ettiğimiz içinde bal geçen atasözlerimiz ve deyimlerimiz o kadar çoktur ki. Hâlâ "bal tutan parmağını yalar" diyoruz (ve buna inanıyoruz). Çok temiz bir yer için: "Bal dök, yala" diyoruz. Şanslı birisi için "ballı" tabirini kullanıyoruz. "Bal dudaklar" diyoruz. Tıpkı 16. yüzyıl şairi Fakiri gibi:

Der Fakiri gayet lebi balımsın

Bir penbe gerdanlı selvi dalımsın.

(Fakiri der ki, dudakları bal gibi, gerdanı penbe, selvi boylumsun)

Osmanlı edebi metinlerine şöyle bir göz attığımızda “Bal da bal, bahası da bal.”; “Bal dedin mi bel bel bakar.”, “Bal demekle ağız tatlanmaz.”, “Bal ile kaymak isteyen akçasına kıymak gerek.”, “Bal isterken bela buldum.”, “Bal olan yerde sinek de olur.”, “Bal yiyen belasın çekmek gerek.”, “Balcı ağlar, pekmezci ağlar, katırcının gözü çıksın.”, “Balcı kızı daha tatlı.”, “Balcının bal tası var, oduncunun baltası var.”, “Balı parmağı uzun olan yememiş, kısmeti olan yemiş.”, “Balı ye, arısını sorma.”, “Balı dibinden, yağı yüzünden.”, “Ballı pide yeniçeriye yumuşatır.”, “Balım olsun, sinek Bağdat’tan gelir.”, “Balsız kovan arı tutmaz.” gibi pek çok atasözüne ve daha nicelerine rastlarız.

“Ağızına bir parmak bal çalmak.” deyimini, Osmanlı döneminde çocukları sünnet ederken deri kesildiğinde fazla ağlamamaları için çocukların ağızlarına bir parmak bal sürmek adetinden gelmektedir. Osmanzade Taib:

Allah Allah tıfl-ı mahtuna

Yiyecek bal bulunmuyor hayfa.

(Allah Allah, sünnet olan çocuğa, ne yazık ki yiyecek bal bulunmuyor)

beytinde bunu anlatmaktadır.

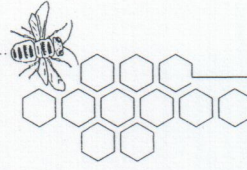
Edebiyat metinleri bazen gerçek hayatın acılarını, kederlerini azaltmada en etkin rolü üstlenirler. Ölümün ardından söylenen hisli bir şiir, ölümden bir

güzellik üretmenin yolu olur bazan. Ve “acıyı bal eylemek”, Anadolu duyarlığıyla ölüme insanca bir yaklaşımının, tevekkül ve kabullenmenin deyişi olur halk dilinde...

13. yüzyıl sonu ile 14. yüzyıl başlarında yaşadığı sanılan Abdal Musa ile ilgili olarak 17. asırda kaleme alınan *Velayetname*'de¹ (yani onun destansı hayatını anlatan edebî metinde) Abdal Musa'nın Alanya Sancak Beyi ile karşılaşmalarını anlatan bir bölüm vardır. Buradaki hikâyeye göre Sancak Bey'i Abdal Musa'yı ziyaret etmek için üç yüz askeriyle yola çıkar. Bu sırada dervişleriyle sohbet etmekte olan Abdal Musa'ya bu malum olur ve der ki: “Filan yerde iki pınar vardır. Birinden bal ve birinden yağ akar. O pınarlardan bal ve yağ alıp bir yere doldurun. Sancak Beyi kendisine tabi üç yüz adamla bizi ziyarete gelmektedir. Birkaç gün sonra burada olacaklar. Onlara ziyafet çekip misafir edelim.” Dervişler, denilen yere varırlar. Görürler ki iki büyük pınar var ve birinden bal, birinden yağ akmakta. Üç gün üç gece taşıyıp mutfağı doldururlar. Duyanlar pınarlardan akan bal ve yağdan dilediklerince kaplarını doldururlar. Sonra Abdal Musa: “Şimdiden sonra pınarlardan su aksın.” der. Dervişler: “Sultanım, bu pınarları bırakın da, ta kıyamete kadar böyle bal ve yağ aksın, herkes faydalansın, size hayır dua etsinler ve hem de sizin yadigârınız olsun” derler. Abdal Musa da: “Dediğiniz olur, lakin bedava diye bazıları gelirler, pınarlara sahip çıkarlar, çok kargaşa çıkar, fakirlere vermezler.” der. Nitekim, dördüncü gün gidenler pınarlardan su aktığını görürler.

Bu hikâyede bal ve yağ tabii ki sembolik anlamdadır. Hikâyenin tasavvufi bir

¹ *Abdal Musa Velayetnamesi*, Haz. Prof. Dr. Abdurrahman Güzel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

yorumu da vardır. Ancak, Abdal Musa'nın bedava akan bu iki nimet için bazılarının gelip sahip çıkacakları ve kendileri faydalanıp fakir fukaraya vermeyecekleri öngörüsü sanıyorum bugün için bile geçerlidir. 17. yüzyılda yapılan bu yorum, yukarıda sözünü ettiğim, tarihin bir devamlılık olmasıyla ilgili gerçeği de destekler niteliktedir.

Osmanlı edebiyatından söz edip de Evliya Çelebi'yi ve onun abidevi *Seyahatname'sini* anmamak olmaz. Evliya Çelebi, Ankara Savaşı sonrasında Timur'un Yıldırım Bayezid'i huzuruna getirtip sohbet ettiklerinde bal ve yoğurt yediklerini anlatır.² Eyüp'teki dükkânlarından bahsederken de halkın "Kaymakçı dükkânlarının balkonlarında oturarak halis süt, beyaz peynir ve saf bal yiyip safa et"tiklerini söylüyor.³ Evliya'nın "Teleme peynirciler esnafı"nı anlattığı bölümdeki: "... Çoğunluğu Arnavut halkıdır. Sırıklar üzere ikişer üçer yüz beyaz bez torbalar içre teleme peynirlerini doldurup sıriklara bağlayıp omuzlarında gezdirip 'Teleme peynir' diye bağırıp gezerler, ama Hudâ âlimdir bir ter ü taze peynirdir ki bal ile karıştırılsa, ısıcak ekmele ile yense insan ölünceye kadar yiyebilir." diyerek, renkli anlatımıyla sıcak ekmele arasına koyulmuş teleme peyniri ve balın lezzetini bizlere anlatıyor.⁴

Evliya Çelebi, İstanbul esnafını anlatırken "Bal tüccarı esnafı"ndan da bahseder ve bunların 300 mahzende çalışan 1000 kişi olduğunu kaydeder. Bunların zengin tüccarlar olduğunu ekler. Eflak, Boğdan, Erdel, Temeşvar, Vidin, Sirem,

² *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 1. Cilt- 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 54.

³ *A.g.e.*, s. 360.

⁴ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 1. Cilt- 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 517.

Semendire, Budin, Atina, Mora ve Girit ballarını över.⁵

Evliya İstanbul cildinde, bu şehrin meşhurları arasında gösteri sanatları icra edenlere de geniş yer verir. Bunlardan Taklitçi Çıkrıkçızâde Süleyman Çelebi'den bahsederken de şu kısa hikâyeyi anlatır:⁶

"Bir derviş, bir bakkaldan biraz bal ister, bakkal vermeyince derviş bakkalın balına bir büyü eder. Bir cariye bakkaldan bal alıp, cariye, efendisi ve kadını baldan yiyip, edepde yellenip abdest boza boza kadiya varırlar. Kadı, muhızırbaşı ve naip de baldan yiyince onlar da cart cart yellenmeye başlarlar. Bunun üzerine bakkalı muhızır ile mahkemeye getirirler.

Bakkal 'Hayır bir güzel bal verdim' deyip baldan bir parmak yiyince bakkal kadının yüzüne karşı edepde part part kavarazanlık eder. On bir kişinin mahkeme içinde zartazenlik eylediklerini bu Çıkrıkçızâde Süleyman taklit ettikte adamın gülmekten hayatı gidip ölüm kıyıları görünürdü..."

Divan şiirinde sevgilinin dudağı bal, dudağın etrafındaki incecik tüyler de bala üşüşmüş karıncalara benzetilir. Bal hem cennetteki dört ırmaktan biri olarak hem gündelik hayatta çok talep gören bir besin olarak hem de şifa verici olması sebebiyle sevgilinin dudağı yerine anılır.

Osmanlı edebiyat coğrafyasında çok kısa bir gezinti bile bizi "şehd, bal ve asel" kelimeleriyle sık sık karşılaştırır. Bal Osmanlı'da rağbet gören bir yiyecek, edebi benzetmelerde çokça kullanılan bir unsur olmuştur.

⁵ A.g.e., s. 555.

⁶ A.g.e., s.655.

AHMET UHRI

ASLI ELIF SUNAY

ASUMAN ALBAYRAK

AYKUT KENCE

CELAL ÇAY

BENK DÜRMÜŞKANYA

DEFNE KARAOSMANOĞLU

DENİZ GEZGİN DİLEK TUNALI

EREN AKGİÇEK

İBRAHİM ÇAKMAK

İHSAN M. SOYSAL

İLKAY KANIK

İSMAIL GEZGİN

K. KAAN TEKİNŞEN

KADRIYE SORKUN

MARY İŞİN

MEHMET ALİ KILIÇBAY

MEHMET KAHYAĞLU

MEHMET KALPAKLI

MERAL KEKEÇOĞLU

MUNİR ÖZTÜRK

NAZLI PIŞKIN

NİLHAN ARAS

NURAY ŞAHİNLER

OSMAN HAFTANOĞLU

ÖZNR TANAL

PERİHAN SARIOZ

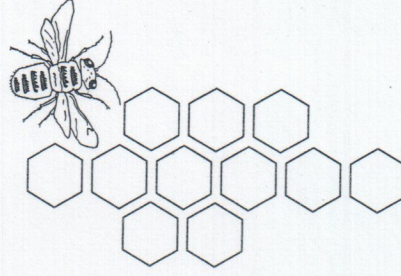
RIZA DALGIÇ

TAYLAN SAMANCI

TÜLİN URAL

BALLI YAZILAR

HAZIRLAYAN
NİLHAN ARAS

Gas O dizisi

METRO KÜLTÜR YAYINLARI

